

OSLOBODITI SE PREDRASUDA O ISLAMISTIMA

Paola KARIDI
(Paola Caridi)

Treći izveštaj o humanom razvoju u arapskom svetu označava kraj razdoblja „manjeg zla“ i otvara vrata dogovoru između političkog islama i reformatorskih snaga. Ključna reč je sloboda. Kritike upućene SAD i pokušaji cenzure.

1. NIŠTA NOVO, NA KRAJU KRAJEVA.

I malo recepata za izlazak iz krize. Kritike upućene trećem Izveštaju o humanom razvoju u arapskom svetu, koji je objavljen aprila prošle godine s logom Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) mogu se sažeti u rečenici „ništa novo pod kapom nebeskom“ kojom su mnogi intelektualci iz ove regije odbacili sadržaj dokumenta *Arab Human Development Report (AHDR)*. To se dogodilo, možda, zato što je iščekivanje za treći tom Izveštaja bilo veliko. Prve dve „epizode“ bile su pravi bestseler u arapskom svetu, jedna od studija koja se među ekspertima za bliskoistočna pitanja i u akademskim krugovima čitavog sveta najradije čitala. Reč je o pravom pravcatom izdavačkom poduhvatu. To je možda i doprinelo uverenju da će treći izveštaj biti svojevrsna bomba, tim pre, što je njegovo objavljivanje stalno odlagano i što je kasnio čak šest meseci.

Uzrok kašnjenja ove publikacije, kako je izjavio vođa ekipe istraživača, Nadir Firgani, navodno su bili pritisci na UNDP američke administracije nezadovoljne teškim optužbama na račun SAD zbog invazije na Irak i američke proizraelske politike u glavnom sukobu na Bliskom Istoku. Postojali su i paralelni pritisci koje su vršile neke arapske zemlje zbog ne baš primerene slike koju Izveštaj daje kada je reč o demokratiji u regionu. Takvi pritisci su zvanično demantovani, mada uključivanje Marka Maloka Brauna, direktora UNDP, u rad AHDR nije u potpunosti prikrilo probleme, strahovanja i očekivanja koja su ometala objavljivanje Izveštaja.

Uprkos kritikama čekanje se, ipak, isplatilo, budući da je AHDR 2004, s naslovom *Towards Freedom in the Arab World*, objavljen upravo u jeku jedinstvenog i iznenađujućeg arapskog proleća 2005. To proleće ne svodi se samo na takozvanu libansku „revoluciju kedara“ već seže i dalje, do Kaira, na primer, gde se šire simp-

tomi komešanja zbog nužnosti da se egipatski režim reformiše (ti signali nisu uvek pozitivni, kao što svedoče teroristički atentati ili gušenje demonstracija i protesta). Ili do Bahreina, gde zahtevi za učešće u politici, naročito zahtevi Šiita, poprimaju veoma zanimljive oblike. Zatim zahvata Damask, gde su pažnju analitičara privlačile reforme u stranci Bat i gde su se dešavali nimalo stidljivi istupi opozicije.

Možda je to razlog zašto 250 stranica koje su potpisali Firgani i njegova grupa, sastavljena od šezdesetak nezavisnih stručnjaka, ne kazuju gotovo ništa novo. Mnogo toga već se dogodilo. Šteta je, ipak, što su stručnjaci predvideli, nekoliko meseci unapred, veći deo onoga što se sada događa, uključujući i činjenicu da su se arapski režimi, uskraćivanjem odgovora na vlastitu krizu legitimnosti, doveli u opasnost da zapale opasne vatre. I da izazovu nasilne demonstracije u kojima bi se tražile demokratske reforme i jasnija socijalna i ekonomska budućnost.

Prošlogodišnje „Arapsko proleće“ je, dakle, nastalo na onom nezadovoljstvu koje je AHDR veoma precizno konstatovao. Rođeno je pre svega iz zahteva za *slobodom* (stručnjaci radije koriste ovu reč nego zapadnjački termin *demokratija*), stubom i osloncem svih političkih i institucionalnih promena u arapskom svetu. I ne samo to. Sloboda nije termin uvezen sa Zapada, već u arapskoj kulturi – piše u Izveštaju – „osnovne slobode odskora neraskidivo se vezuju za pitanje ljudskih prava i (s posebnom pažnjom) za represivnu prirodu političkih režima“ (str. 59). Govorimo o osnovnim slobodama u cilju odbrane pojedinca, njegovog života, njegovog zdravlja, njegove inteligencije. O osnovnim slobodama čiji je cilj da se društvo odbrani, u gotovo svim slučajevima, od institucionalnih konstrukcija koje, u slučaju arapskog sveta, predstavljaju „crnu rupu“, s izvršnom vlašću koja podseća na onu astronomsku pojavu koja „pretvara društveno okruženje u mehanizam u kojem se ništa ne kreće i iz kojeg ništa ne može da pobegne“. „To je kao čvrsta kugla oko koje je prostor tako sabijen da nije moguće nikakvo kretanje“ (str. 126).

U suštini, na prvi pogled, ono na šta ukazuje Izveštaj u vezi s humanim razvojem podudara se s onim o čemu Buš i njegova administracija odavno govore. Arapski svet treba da se demokratizuje, i to mora da učini brzo. Ipak, više nego ikada ranije, pogled na spoljne odlike Izveštaja onemogućava pravo sagledavanje njegovog sadržaja. I to ne samo zbog toga što je američka politika vođena nakon 11. septembra predmet žestokih napada Firganijeve ekipe – a on sam oduvek je bio protivnik politike Vašingtona prema arapskim i islamskim zemljama.

Izveštaj o humanom razvoju u arapskim zemljama u prvom redu definiše stranu okupaciju Iraka i palestinskih teritorija kao kočnicu za reforme. Uzroke sadašnje krize vidi u propasti demokratije koju su doneli evropski kolonizatori. Pored toga, bez izuzetka se odbacuje pragmatički stav prema onim režimima kojima je dozvoljeno ograničavanje nekih sloboda da bi se zaustavio islamizam. Arapski intelektualci koji su potpisali Izveštaj nisu spremni da popuste ni za pedalj u svojim zahtevima da se ispravi politički deficit regiona. „Danas nijedan arapski mislilac“, kažu, „ne sumnja u

činjenicu da je sloboda uslov za novi arapski preporod“. Ali do arapskog preporoda doći će ukoliko se istovremeno odgovori na zahteve za slobodom, razvojem, pravdom. „Do preporoda neće doći ako jedan od ovih uslova ne bude ispunjen, budući da su oni povezani i isprepleteni“.

„Put na koji se ukazuje u Izveštaju svakako je zasnovan na jednom od onih aspekata aktivnosti UN koji je imao najviše uspeha u proteklih 60 godina njihovog postojanja. Reč je o širenju principa univerzalnosti ljudskih prava i njihovog opšteg važenja“, objašnjava Antonio Vidilante, koordinator UN, koji živi u Kairu ali ima i bogato iskustvo u radu UNDP i spada među stručnjake angažovane na izradi izveštaja za Programe UN o razvoju koji su poslednjih decenija trasirali istoriju i moguću budućnost Trećeg i Četvrtog sveta. „Bez pune vladavine ljudskih prava teško ćemo dočekati arapski preporod kakav priželjkuju autori Izveštaja“, tvrdi Vidilante, i dodaje da „činjenica da autori Izveštaja smatraju (formalnu) demokratiju neophodnim ali ne i dovoljnim uslovom slobode podseća na jednu ubedljivu tezu koja je već prihvaćena i ima međunarodnu podršku. Ona je, možda, još uvek idealistička kada je reč o arapskim zemljama“. Novost, po Vidilanteu, jeste činjenica da se Izveštaj na nedvosmislen način svrstava u jedan pravac mišljenja čiji je najreprezentativniji „ideolog“ Amartja Sen, „koji razvoj vidi kao slobodu (*Development as Freedom* je naslov Senove čuvene knjige objavljene 1999. godine), i koji istovremeno vidi slobodu kao sredstvo, ali i kao konačni cilj procesa humanog razvoja“.

2. Oko reforme, dakle, nema kompromisa. Zahtev za slobodom i poštovanjem ljudskih prava arapskih državljana nije više vlasništvo pojedinih intelektualnih krugova u regiji. AHDR postiže ono što su delovi arapske reformističke *inteligencije* delimično već uradili, uporedo s nekim međunarodnim činiocima (kao i Evropljani kroz niz osvrta iznesenih u okviru „Barselonskog procesa“). Drugim rečima, njime se postiže potpuno oslobađanje politički umerenog islama, jer „političke elite imaju potrebu da razviju konstruktivan dijalog i da odbace politiku isključivanja“ i „polarizacije i fragmentacije“ (str. 171).

Preokret je sadržan u ovih nekoliko redova koji ujedinjuju celokupnu opoziciju arapskim režimima. Istovremeno, on je sadržan i u kratkoj napomeni Izveštaja kojom se upućuje na jednu drugu priču, na jedno drugo doba. Reč je o još jednom pokušaju preporoda nakon krize jednog sistema. „Iskustva iz istočne Evrope i Latinske Amerike ukazuju na značaj pokreta koji nastaje iz organizacija građanskog društva, sindikata, dobrovoljnih udruženja i verskih pokreta; takav pokret će prekinuti monopol države nad političkom aktivnošću; takav pokret će ojačati sposobnost društva da se odupre mehanizmima sistematske represije koje država koristi da bi blokirala društvene snage“ (str. 142).

To je recept za „arapski preporod“: revolucija na poljski način, koja će postaviti čoveka – u ovom slučaju označenog kao *pojedinač* – na prvo mesto, a njegovu slo-

bodu na vrh političkih prioriteta i institucionalnog ustrojstva. Da bi se postigao ovaj cilj jedini mogući put u situaciji nastaloj nakon 11. septembra jeste da se pribegne neobičnom savezu. Nije reč o taktičkom već o strateškom savezu između političkih snaga koje se većim delom nalaze u regiji od Maroka do Bahreina i koje su se žestoko borile jedne protiv drugih, kao najgori neprijatelji. Jednu stranu predstavlja nacionalistička, socijalistička, komunistička levica, koja je delom liberalna. Drugu stranu čini politički islam, sa svojim raznolikim nazivima i ograncima, na čijem čelu i dalje stoji najstarija organizacija, Muslimanska braća, s raznim nacionalnim izdancima.

To je svakako složen front. On budi mnoge, osnovane sumnje u njegovu sposobnost da izdrži na srednje i duge staze kada je reč o zajedničkom nastupu. Pa ipak, front levica-islamisti daleko je od utopije. O njemu se godinama diskutuje na teorijskom nivou, a u nekim slučajevima on je već realnost, konkretno iskustvo, činjenica. I ima podršku u poljskom modelu na koji se otvoreno pozivaju autori studije *Towards Freedom in the Arab World*. To je pobednički model koji je ujedinio Varšavu, Krakov, Gdanjsk, Poljake okrenute modernom vremenu i katolike. Oni su pre toga bili podeljeni, na isti način na koji su u arapskom svetu gotovo trideset godina bili podeljeni levica i islamizam, ili u Poljskoj „moderni“ Poljaci i oni koji su do pojave Solidarnosti smatrani „antimodernim“.

Dijalog između levice i političkog islama nije nastao u mesecima obojenim jedinstvenim arapskim prolećem u Bejrutu, Kairu, Manami, Kuvajtu. Već godinama, čak i u usko liberalnim krugovima, snažno se nameće pretpostavka da deo puta islamisti i laici treba da pređu zajedno kako bi se iz temelja reformisale institucije u pojedinim arapskim zemljama. Dovoljno je podsetiti na iznenađenje koje je u arapskom svetu izazvala vest iz proleća 2003. kada je egipatsko-američki sociolog Sad al Din Ibrahim, jedan od prvaka liberalnog fronta, organizovao susret predstavnika pragmatičkog krila Muslimanske braće i nekih zapadnih diplomata (konkretno, britanskih, kanadskih, švedskih i švajcarskih) u Svis klubu u Kairu. Susret nije održan povodom nekog konkretnog projekta. Postojala je samo želja da se vidi da li stvarno s umerenim egipatskim islamistima mogu da se nađu zajedničke tačke u definisanju ljudskih prava, demokratskih pravila, zakonskih osnova; na kraju se shvatilo da je osnovano vršiti pritisak na Ihavana al Muslimuna da uđe u politiku i da učestvuje na izborima.

3. Na stranu svi kontakti koji se odigravaju iza kulisa, mesto susreta bivših neprijatelja bilo je sasvim drugačije. Ono je smešteno unutar oluje koja je pogodila arapski svet na početku trećeg milenijuma; njeni prepoznatljivi simboli su druga Intifada, 11. septembar, angloamerička invazija Iraka. Događaji poput navedenih učvrstili su front koji je već počinjao da se stvara oko debate o globalizaciji i oko mogućnosti da se ponude odgovori koji ne dolaze iz zapadnog sveta. Laici i islamisti, jednom rečju, okupili su se oko tema otpora globalizaciji i kretali su se od američkog vojnog imperijalizma do bojkota, od odbrane kulturnih identiteta do podrške slabijim sektorima.

Gospoda Maha Abd al Rahman, sociolog na kairskom Američkom univerzitetu, pratile je pojave u arapskom civilnom društvu i govori, na primer, o „novom aktivizmu i o političkoj akciji koja se širi putem horizontalnih mreža lišenih strogo definisane strukture, koje su na elastičan i prilagodljiv način povezane s raznim udruženjima i nemaju hijerarhijske strukture vođstva“ (iz studije *From Rivals to Allies? The Left and Political Islam in Egypt*, predstavljene na petom skupu o socijalnim i političkim istraživanjima koji je organizovao Robert Schuman Centre For Advanced Studies pri Istituto Universitario Europeo u italijanskom gradu Montecatini Terme od 24. do 28. marta 2004. godine).

Privatni susreti i otvoreni, vatreni aktivizam pokazali su, i to ne samo u arapskim sredinama, da se razdoblje „manjeg zla“ smatra završenim i propalim. To je bilo doba, prema definiciji samog Ibrahima, u kojem su arapski autoritarni režimi, i tada i danas lišeni pozitivne legitimnosti, pokušali da se konsoliduju putem legitimnosti zasnovane na uceni. Prema rečima eksperata pod vođstvom Nadira Firganiya, ucena se sastojala u tome da je veći deo režima sam sebe „opisivao kao manje od dva zla, ili kao poslednju liniju odbrane protiv tiranije fundamentalista“ (str. 129). To je, dakle, alžirski model, kojim je omogućeno da se u januaru 1992. suspenduju izborni rezultati potpuno antidemokratskim instrumentom kako bi se sprečilo da na vlast dođe Islamski front spasa. Taj model je omogućio, a to čini i dalje u drugim zemljama, da se Muslimanska braća isključe iz legalne političke arene.

Pošto je ovakav pokušaj legitimizacije režima definitivno odbačen, ekipa AHDR-a ima recept koji je istovremeno pragmatičan i idealističan, kada je reč o načinima mogućeg izlaska iz teškoća i kretanja u pravcu preporoda. Recept se zove konsenzus i neophodan je da bi se popunio prostor koji „razdvaja islamiste s jedne strane i laike, liberale i nacionaliste s druge“. Ključ da se to postigne jeste kreativnost, koja je u ovom slučaju neophodna da bi se prevazišao nivo taktičkih dogovora i stvorio prostor za zalaganje za „ponovno intelektualno i metodološko promišljanje uloga koje imaju strane u procesu“ (str. 143).

Na osnovu prvih reakcija može se reći da po ovom pitanju AHDR 2004. nije ispunio očekivanja. Recept za reformu je suviše neodređen, suviše idealistički, suviše nedostupan. Pa ipak, taj Izveštaj, na svoj način, pruža čak i krajnje detaljne recepte, nudi čak i krajnje precizne ideje i programe. Oni su u isto vreme vrlo zahtevni i namenjeni su elitama koje će biti primorane da vrlo brzo izgrade kulturu neslaganja i alternative, za šta je ipak potrebno određeno vreme. Za takav cilj neophodno je sporije sazrevanje, koje će ujediniti intelektualne elite s organizovanim narodnim pokretima.

(preveo Aleksandar Levi)